

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-46>

УДК 338.48.025

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕХНОГЕННОГО ТУРИЗМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ДОСВІД КРИВОГО РОГУ

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF TECHNOGENIC TOURISM IN MODERN CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF KRYVYI RIH

Роїк Оксана Романівна

кандидат економічних наук, асистент,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3617-8068>

Старова Яна В'ячеславівна

студентка,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0502-4151>

Roik Oksana, Starova Yana

Lviv Polytechnic National University

Стаття присвячена дослідженню сутності, особливостей та ролі організації техногенного туризму в м. Кривий Ріг в сучасних умовах реіндустріалізації національної економіки, а також визначено та обґрунтовано ключові стратегічні пріоритети організації техногенного туризму в м. Кривий Ріг. Визначено зміст та значення техногенного туризму в структурі туристичної галузі. Проаналізовано сучасний стан та визначено особливості організації техногенного туризму Кривого Рогу в сучасних умовах. Обґрунтовано, що регіони України в даний час перебувають у надзвичайно складному стані переходу від промислової до потенційної постіндустріальної економіки. В кінцевому підсумку визначено, що неможливо використовувати корисні копалини та здійснювати експорт сировини, не розвиваючи інтелектомісткі галузі. Запропоновано пріоритетні напрями розвитку та інструменти державної підтримки техногенного туризму в м. Кривий Ріг в контексті реіндустріалізації економіки України.

Ключові слова: рекреаційно-туристична діяльність, антропогенні ландшафти, техногенний туризм, Кривий Ріг, промисловий туризм, екотуризм.

The article is devoted to the research of the essence, features and role of the organization of technogenic tourism in Kryvyi Rih in the modern conditions of reindustrialization of the national economy, and also defines and substantiates the key strategic priorities of the organization of technogenic tourism in Kryvyi Rih. The aim of the work is to study the theoretical and applied aspects of the organization of man-made tourism as a component of tourism in Kryvyi Rih, as well as problems of its development in the reindustrialization of Ukraine's economy during the war. General and special research methods, in particular cartographic, served as research methods: abstraction, generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, statistical, systems analysis. The information platform provided for legislative and regulatory acts of Ukraine regulating activities in the field of tourism, materials of the Department of Culture, Nationalities and Religions of the Dnipropetrovsk Regional State Administration, statistical bulletins of tourism, works of domestic and foreign scientists on research of natural resource potential, scientific periodicals, materials of scientific and practical conferences, materials of the Internet. The article defines the content and importance of man-made tourism in the structure of the tourism industry. The current state and features of the organization of technogenic tourism of Kryvyi Rih in modern conditions are analyzed. It is substantiated that the regions of Ukraine are currently in an extremely difficult state of transition from industrial to potential post-industrial economy. This transition, in contrast to most developed countries, is quite dramatic, as evidenced by military influence in the old industrial regions of Donbass and Kryvyi Rih. In the end, it was determined that it is impossible to use minerals and export raw materials without developing intellect-intensive industries. Priority directions of development and tools of state support of technogenic tourism in Kryvyi Rih in the context of reindustrialization of Ukraine's economy are offered.

Keywords: recreational and tourist activity, anthropogenic landscapes, technogenic tourism, Kryvyi Rih, industrial tourism, ecotourism.

Постановка проблеми. Рекреаційно-туристична діяльність є однією з найперспективніших напрямків в структурі регіонального природокористування. На внутрішньому українському ринку туристичної сфери на сьогоднішній день існує гостра потреба розвитку туризму на базі місцевих ресурсів. Регіони України в даний час в надзвичайно складному стані переходу від промислової до потенційної постіндустріальної економіки.

Такий перехід на відміну від більшості розвинутих країн проходить досить драматично, про це свідчать військові впливи у старопромислових регіонах Донбасу та Криворіжжя. З огляду на галузеву і територіальну структуру старих промислових регіонів України, Донбас може бути далеко не останнім регіоном, де шляхи розвитку ідуть за драматичним сценарієм. В кінцевому підсумку неможливо завжди використовувати корисні копалини та здійснювати експорт сировини, не розвиваючи інтелектомісткі галузі [1, с. 24].

Техногенний туризм (котрий може стати самостійною гілкою екологічного туризму), постає як досить молодий напрямок туризму, чимало в чому викликаний розв'язати зазначені вище проблеми та осилити бездонні протиріччя на проблематичному цивілізаційному зламі української історії. Також, варто зазначити, що помітну роль цей вид туризму розпочинає відігравати у м. Кривий Ріг – також одному з найдавніших індустріальних регіонів України.

Нині регіони України знаходяться зараз у важкому стані переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки. Дійсно, цей складний перехід має витлумачення з геополітичної точки зору: віджили ресурсомісткі галузі переростають на новітні постіндустріальні [2]. Проте, якщо в державах з цивілізованою демократією цей перехід відбувся еволюційно, то в Україні – революційно (через імперські амбіції північного сусіда). В реальності це означає, що саме там нині простягається межа між Азією (з прадавніми звичаями диктатури і пригноблення свого народу) та Атлантичними країнами (носіями демократичних звичаїв та науково-технічного прогресу).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для теоретичного обґрунтування розвитку техногенного туризму стали праці представників так званої постнеокласичної методології – Манюк В.В. [1], Чередниченко О.Ю. [3], Денисика Г.І. [4], Казакова В.Л., Калініченко О.О., Ярков С.В. [5], Мещанін І.І., Казакова Т.А., Завальнюк О.Й. [6] та ін., в яких

обґрунтовується можливість та необхідність охорони та заповідання антропогенних ландшафтів, оцінення їх як пам'яток індустріальної культури.

Так, можливості розвитку туризму на промислових територіях було проаналізовано та досліджено Денисиком [4], необхідність охорони та заповідання антропогенних ландшафтів, оцінення їх як пам'яток індустріальної культури представлено у працях Т.А. Казакової, І.І. Мещаніна, О.Й. Завальнюк [6], перспективи розвитку промислового туризму в Україні визначено В.С. Пацюком [7], напрями та досвід використання промислового туризму на Дніпропетровщині досліджено О.Є. Афанасьєвим [2], можливості та перспективи розвитку промислового туризму у східному регіоні України розглянуто О.Ю. Чередниченко [3].

Постановка завдань дослідження. Мета статті полягає у комплексному дослідженні сутності та особливостей організації техногенного туризму як складової сфери туризму Кривого Рогу, а також проблем напрямів його розвитку в умовах реіндустріалізації економіки України під час війни. Завдання дослідження підпорядковані досягненню поставленої мети і спрямовані на: вивчення сутності та особливостей теоретичних та прикладних аспектів організації техногенного туризму; дослідження сучасного стану та проблем організації техногенного туризму в м. Кривий Ріг; визначення стратегічних пріоритетів організації техногенного туризму в контексті реіндустріалізації економіки України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Промислові регіони і міста гостро потребують залучення нових інвестицій за рахунок місцевих ресурсів, і для них певні переваги має саме техногенний туризм. Зауважимо, що антропогенні ландшафти займають 92-94% території України, вони мають велику кількість інженерно-техногенних об'єктів, які можна як об'єкти індустріальної спадщини [2]. Саме тому, одним з важливих пріоритетів розвитку промислового регіону повинно стати просування індустріально-туристичного продукту на вітчизняному та світовому ринках. Така індустріальна спадщина потребує оптимального використання туристично-рекреаційного навантаження щодо збереження туристичних ресурсів, отримання соціально-економічного ефекту без порушення екологічної рівноваги довкілля. Мова йде як про працюючі промислові об'єкти, так і залишки індустріальної спадщини. Наявність такого нестандартного

туристичного продукту як техногенний туризм дозволяє формувати креативні екскурсійні програми з унікальними об'єктами: підземними, транспортними, музеями історії промислового підприємства, соціально-культурними атракціями, пов'язаними з виробничим минулим регіону.

Виклад основного матеріалу. Техногенний туризм сформувався з метою використання в туropераторській діяльності техногенних об'єктів, порушених ландшафтів, технічних систем різного походження та стану експлуатації.

Техногенний туризм – це нове явище в туризмі. До нині у світі відомий частіше під назвою «промисловий туризм». У другій половині ХХ ст. сформувалась така ситуація, коли на Землі майже не залишилось нових історико-культурних місць, якими можна було б привабити туриста до подорожі. Початок історії техногенного туризму ведеться від піонерних наукових розвідок по вивченню старих і закинутих ще в 50-х рр. ХХ ст. заводів, фабрик, шахт Західної Європи, які отримали назву пам'яток індустріальної епохи [6].

Нині у підприємстві об'ґрунтовується техногенний туризм як елемент реклами бренду певного підприємства, тому екскурсії на підприємства не просто є допустимими, а й бажаними. Нагальною стала проблема наукового об'ґрунтування змісту техногенного туризму. Визначення змісту поняття «техногенного туризму» – важливе теоретичне завдання для ідентифікації нового напрямку в туризмі. Потенційними територіями для техногенного туризму є регіони, в яких сформувались парagenетичні комплекси антропогенних ландшафтів. Основу таких комплексів складають промислові ландшафти (працюючі та неробочі) – кар'єри, відвали, шахтні поверхневі провалля, шахтні підземні порожнини, об'єкти виробництва (заводи, фабрики, шахтні споруди, комбінати, електростанції) [6].

У своїх Т.А. Казакова дослідженнях визначає, що економіко-географічний підхід до визначення змісту «техногенного туризму» виявляється більш вужчим і дає менше евристичних можливостей для дослідження змісту нового виду туризму, розробки його класифікацій. Тому пропонується в туризмології, при окресленні нового виду альтернативного туризму, називати його виключно як техногенний [8].

Функціонування та розвиток техногенного туризму має виразну регіональну приуроченість до промислових районів. Таким районом в межах України виступає Донецько-При-

дніпровська техногенно-рекреаційна зона. В якості одного з найперспективніших районів розвитку техногенного туризму в Україні є Криворізький регіон. Основними мотиваційними засобами становлення тут техногенного туризму є – пізнавальний, індустріально-культурний, екологічний і спортивний. На теренах індустріальних територій нашої держави техногенний туризм виступає майже єдиним конкурентоздатним напрямком туризму [9].

Вивчення історичних ландшафтів промислових територій Кривого Рогу проведені Казаким В.Л., Калініченко О.О., Ярковим С.В. та ін. показали, що можна ставити питання про актуальність розвитку техногенного туризму з відповідною об'єктно-ресурсною базою [5]. Критеріями виділення техногенного туризму виступає ступінь збереженості об'єктів індустріальної культури та їх історична цінність.

Під впливом тенденцій постіндустріалізму цінності колишньої радянської промисловості стрімко знецінюються, і виникає жагуча необхідність якось відродити ці регіони з сьогоdnішніми проявами безробіття, низького життєвого рівня та глибокої ностальгії за колишньою вже неіснуючою країною. Відтак, туризм у старопромислових регіонах, що розвиватиметься на інфраструктурі колишнього виробничо-технологічного укладу здатний, на нашу думку, вирішити цю складну проблему. В цьому сенсі рекреаційно-туристична діяльність без сумніву може бути однією з найперспективніших галузей, при чому, не тільки в сучасних напрямках природокористування, а й у загальній галузевій структурі регіону старого промислового освоєння [1].

Заглиблення в історію розвитку ландшафтів промислового краю, серед яких в Україні Кривий Ріг є типовим, засвідчило, що старі і часто вже зниклі виробничі об'єкти розвивались як природно-господарські територіальні системи. Обов'язковими елементами таких систем виступали 4 категорії антропогенних ландшафтів – гірничопромислові та заводські об'єкти, дорожні ландшафти (залізниці, мости, гужові та бруківкові автомобільні дороги, тунелі), селитебні (робітничі селища, садиби рудопромисловців, шахтарські кладовища) та обслуговуючі ландшафти (робітничі їдальні, контори рудників, бані).

У 2020 році виконання Програми розвитку промислового туризму в місті Кривому Розі на 2016–2021 роки було зосереджено на реалізації заходів, спрямованих на створення конкурентоспроможного туристичного продукту, покращення туристичної навігації, розвиток

інфраструктури, розробку нових туристичних маршрутів, зокрема із застосуванням інноваційного онлайн-формату відвідування екскурсій містом, та промоцію, направлену на позиціонування Кривого Рогу як столиці техногенного туризму України [10]:

1) Формування ефективної структури управління розвитком техногенного туризму в місті. Над досягненням ефективності та якості реалізації Програми функціонує відділ промислового туризму на базі Комунального підприємства «Інститут розвитку міста Кривого Рогу» Криворізької міської ради (надалі – Інститут розвитку міста), діє міська робоча група з питань розвитку туризму в місті Кривому Розі, що забезпечує погодження нагальних питань, визначених Програмою, з метою їх подальшої реалізації.

З метою підвищення якості туристичних послуг, забезпечення інформаційної підтримки та доступу споживачів до актуального туристичного продукту Програмою передбачено створення туристичного інформаційного центру. Для залучення фінансових ресурсів на реалізацію зазначеного заходу було підготовлено проект «Створення Туристично-інформаційного центру міста Кривого Рогу» та направлено на конкурсний відбір проектів регіонального розвитку, що можуть реалізуватися за рахунок коштів, отриманих від Європейського Союзу, який проводився Міністерством розвитку громад та територій України в листопаді 2020 року.

За результатами відбору з 120 проектів-учасників проект «Створення Туристично-інформаційного центру міста Кривого Рогу» посів 20-ту сходинку за рейтинговим списком як такий, що може претендувати на фінансування за рахунок фонду конкурсу. Але, у зазначеному конкурсі за визначеним обсягом коштів фінансування отримують лише 7 проектів за списком.

2) Організаційний напрям. Динамічний розвиток туристичної галузі залежить від згуртованості та взаємодії всіх цільових груп, а це потребує налагодження партнерських відносин між усіма членами туристичної галузі. З метою забезпечення такого співробітництва у 2020 році підписано 7 угод про співпрацю між Інститутом розвитку міста та суб'єктами туристичної діяльності, зокрема з Туристичним агентством «Криворізький меридіан», Товариством з обмеженою відповідальністю «Туристична компанія «НАМАСТЕ», Клубом подорожей «Командор», Ковальською майстернею «АРТІНІ», закладами тимчасового

розміщення (готелями): Готельно-ресторанним комплексом «Reikartz Аврора Кривий Ріг», Дільницею «Готель «Братислава» філії «Південно-Центральна» Концерну «Військово-торгсервіс», Готельно-ресторанного комплексу «Україночка».

Основними напрямами співробітництва визначено ініціювання та проведення спільних заходів з промоції туризму в місті, розробку нових туристичних маршрутів, обмін досвідом у сфері розвитку туристичної галузі та участь у міжнародних заходах, спрямованих на підтримку туризму в Кривому Розі.

3) Екскурсійно-методичний напрям. Здійснення методичної, інформаційної та організаційної підтримки проведення екскурсій містом, розробка нових і удосконалення діючих екскурсійних маршрутів з урахуванням соціальних, вікових, професійних та інших особливостей туристів, формування єдиного пакета туристичних пропозицій на туристичний ринок України – є важливими завданнями, спрямованими на розвиток Кривого Рогу як сталої туристичної дестинації. Кількість та різноманіття екскурсійних маршрутів дозволяє охопити широке коло туристів і скласти враження «гостинного до туриста міста».

На сьогодні в Кривому Розі розроблено, апробовано та вдосконалено 120 туристичних маршрутів різної складності, з них 22 розроблено протягом 2020 року: «Невідомий Північний гірничо-збагачувальний комбінат», «Підйом на копер шахти «Ювілейна» Приватного акціонерного товариства «Суша Балка», «В затишку каштанів на вулиці Степана Тільги», «95-й: кризь час та простір», «Зарічний – не тому, що за рікою», «Стежками Червоної балки», безкоштовна пішохідна екскурсія Кривим Рогом англійською мовою «Це центр?», екскурсії-тренінги «Малюємо оточуючий світ «Малюємо Гданцівку», «Від Пушкіна до сучасності», «Чумацьким шляхом», «Гданцівка – місто за рікою», «Від Ярмаркової до Чорногорки», «Через Дубки до «цілющого» джерела», «Дорога жаху й краси», «Веселі Терни», «Аліса в країні «Візірка», «Тернівськими стежками», «Стежками Карнаватки. У пошуках білої глини» та інші.

На сторінці «Кривий Ріг туристичний» соціальної мережі «Facebook» представлено перелік екскурсійних маршрутів містом і кожен охочий може переглянути їх короткий зміст та, у разі зацікавленості, подати заявку на участь. Через карантинні обмеження та заборону скупчення великої кількості людей упродовж року актуальними стали онлайн-

екскурсії. За інформаційної підтримки Інституту розвитку міста організовано та проведено 18 онлайн-екскурсій: 5 з них – у рамках проекту «#карантинмандри», 7 – у рамках проекту «#MistoOnline» з нагоди святкування 245-річчя міста Кривого Рогу, 6 – у рамках проекту «SamVidel». Відеозаписи цих екскурсій у мережах «Facebook» та «YouTube» переглянули 150 тисяч осіб. Відвідати кар'єр, прокатний цех, коксохімічне виробництво або спуститися в шахту можливо також завдяки 3D-окулярам VR-360. Для популяризації активних видів туризму створено три нові відео-екскурсії: «Сплав на байдарках річкою Інгулець», «Веломаршрут у стилі industrial», «Скеледром на Червоному мосту».

Важливу роль у туристичній сфері відіграє просування туристичного продукту до споживачів. На офіційному вебпорталі міста «Криворізький ресурсний центр» у підрозділі «Туризм і подорожування» постійно оновлюється інформація про туристичних операторів/агенції. За результатами моніторингу в Кривому Розі діють 82 суб'єкти туристичної діяльності, 7 з яких здійснюють організацію та проведення екскурсій/турів містом.

Протягом 2014–2019 років спостерігалося стабільне зростання кількості екскурсій і чисельності екскурсантів. На жаль, у 2020 році внаслідок уведення відповідних обмежень для боротьби з пандемією, спричиненою вірусним захворюванням COVID-19, відбулося гальмування розвитку туристичної галузі не лише Кривого Рогу, а й України та світу.

4) Бізнесовий напрям. Муніципальний проєкт «Криворізька гостинність» реалізується з травня 2018 року та передбачає надання туристам «Картки гостинності», що дає змогу її власникам (туристам, які постійно відвідують Кривий Ріг) отримувати дисконт у 48 об'єктах бізнесу (готелях, розважальних, оздоровчих, спортивних, ресторанних закладах, салонах краси, сувенірних магазинах, продовольчих та непродовольчих магазинах, музеях, туристичних агенціях тощо).

На період карантинних обмежень видача карток була призупинена, після зняття або послаблення карантинних заходів її буде поновлено.

У Кривому Розі ринок туристичних послуг поступово розвивається та підвищується їх якість. На теперішній час умісті послуги тимчасового проживання (ночівлі) туристам надаються у 12 комфортабельних закладах тимчасового розміщення (10 готелів, 2 хостели), орієнтованих на різні можливості громадян (загальною кількістю 608 номерів, 1064 ліжко-місце).

Щотижня серед готелів міста здійснюється розповсюдження актуальної інформації про заплановані екскурсії та заходи в Кривому Розі – афіша «Криворізький weekend».

З метою сприяння розвитку суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у туристичній галузі, у звітному році було організовано ряд тренінгів для гідів, туроператорів, готельєрів, рекламних агенцій, представників закладів харчування, виробників сувенірної продукції, направлених на розвиток туристичної галузі (тренінг «Туристична майстерня індустріального Кривого Рогу 2.0. «Створення туристичного продукту міста»; «Туристична майстерня індустріального Кривого Рогу 3.0 «SocialMediaMarketing (SMM): просування бренду/ послуги в соціальних мережах», онлайн-конференція «Туристична майстерня індустріального Кривого Рогу 4.0 – ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ»).

Для сприяння розвитку туристичної галузі Кривого Рогу було встановлено оптимальну ставку туристичного збору, а саме: для внутрішнього та в'їзного туризму за кожен добу тимчасового розміщення однієї особи в місцях проживання (ночівлі) у розмірі 0,5 відсотка від розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на 01 січня звітного (податкового) року. Фактичні надходження до міського бюджету від сплати туристичного збору за 2020 рік склали 830,7 тис. грн або 42,2% до очікуваних за планом показників (план 1 969,0 тис. грн).

Таблиця 1

Аналіз проведення в Кривому Розі

	Одиниці виміру	2019 рік	2020 рік (період пандемії)
Усього екскурсій,	одиниць	3217	483
у тому числі: за інформаційної підтримки Інституту розвитку міста		677	261
Усього екскурсантів (туристів) по місту,	осіб	61 123	8 648
у тому числі: за інформаційної підтримки Інституту розвитку міста	осіб	12 233	4 313

Джерело: сформовано автором на основі [10]

5) Промоційно-рекламний напрям. Промоція є дієвим засобом поширення інформації про туристичний продукт та створення позитивного іміджу дестинації. Продовжувала здійснюватися активна інформаційна діяльність щодо просування промислового туризму на вітчизняному ринку:

– у рамках проекту «#uniqueUA@bigmedia – Унікальна Україна» на вулицях різних українських міст було розміщено 90 бордів з фотографіями цікавих туристичних локацій Кривого Рогу;

– у засобах масової інформації розповсюджувалась інформація про туристичний потенціал Кривого Рогу, а саме: на радіо Філії акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України» «Дніпровська регіональна дирекція», на порталі «Українське незалежне інформаційне агентство новин» («УНІАН»), на телеканалі UA:Перший у програмі «Пліч-о-пліч» (<http://surl.li/ftit>), у туристичній програмі «Краще вдома. Кривий Ріг» (<https://bitly.su/jull>), у тревел-шоу про Україну «LeМершрутка» (<https://clck.ru/StQpe>), у випуску проекту «Я вдома» на YouTube-каналі «#Суспільне Дніпро» обласної телерадіокомпанії в місті Дніпрі «UA:Дніпро» (<https://bitly.su/80VgMu>);

– за участі в проекті «Стань туристом у своїй країні» інформацію з описом туристичних об'єктів Кривого Рогу розміщено на сайтах туристичних інформаційних центрів міст Одеси, Житомира, Дніпра, Луцька;

– підготовлено та надіслано інформаційні й фотоматеріали для розміщення їх на туристичному порталі «UA.IGotoWorld.com» в межах проекту IGotoWorld «Місто за вікенд».

У межах проекту Дніпропетровської обласної державної адміністрації «Туристичні магніти Дніпропетровщини», що має на меті популяризацію туристичного потенціалу області та стимулювання мешканців подорожувати рідним краєм, до переліку об'єктів «тяжіння» за результатами відбору включено «туристичні магніти» Кривого Рогу.

Забезпечується постійне оновлення інформації про розвиток туризму в місті та перелік екскурсійних маршрутів на сайті Інституту розвитку міста (<http://www.irm.kr.ua>), на офіційному вебпорталі міста Кривого Рогу «Криворізький ресурсний центр» у розділі «Культура, туризм, дозвілля» (Туристичні маршрути), на сторінці «Кривий Ріг туристичний» у соціальних мережах «Facebook», «Instagram» та «YouTube».

Організація та проведення прес- і інформаційних турів – це дієвий спосіб розповсю-

дження інформації про туристичні можливості Кривого Рогу. Протягом звітнього періоду було організовано та проведено 35 інформаційних турів, у яких взяли участь 660 осіб.

Дієвим інструментом промоції є розповсюдження відео сюжетів про туристичні можливості Кривого Рогу в Інтернет ресурсах. У травні в межах Всеукраїнського проекту «#DiscoverUkraineNow», що проводився за організаційної підтримки Громадської спілки «VISIT Ukraine», було створено відеоматеріал з використанням інформації про туристичний потенціал 5 міст України, серед яких – Кривий Ріг. Матеріали, що були розміщені в соціальній мережі «Facebook», переглянуло понад 7 тис. осіб.

Крім того, промоційні відеоматеріали про туристичні можливості Криворіжжя (відеоролик «Уікенд в стилі INDUSTRIAL Кривий Ріг», «Краєзнавчі лекції», 3D-екскурсії та інше) розміщено в мережі «YouTube» на каналі «Кривий Ріг туристичний» (<https://cutt.ly/MhLw3XB>).

6) Безпека проведення екскурсій. Безпека туриста – є головним пріоритетом для будь якої дестинації. В умовах пандемії значна увага приділялася питанню безпеки у сфері гостинності.

У звітному році для діючих гідів та гідів-початківців було проведено тренінг «Туристична майстерня індустріального Кривого Рогу» 5.0 Перша медична допомога», де вони отримали корисну інформацію щодо практичних дій з організації безпеки туристів у процесі їх обслуговування. У серпні Інститут розвитку міста приєднався до проекту НТОУ «#SAFE TRAVELS #ПОДОРОЖУЙ БЕЗПЕЧНО», визнавши міжнародні протоколи безпеки.

Відтак, міські туристичні компанії, заклади тимчасового розміщення, об'єкти торгівлі, розважальні заклади мають можливість занести свою компанію до єдиного реєстру, декларативно підтвердивши відповідність бізнесу протоколам безпеки, та отримати спеціальний знак «#SAFE TRAVELS» з логотипом міста й використовувати його в маркетингових цілях.

7) Музейний напрям. Протягом останніх років у багатьох країнах змінився погляд на роль музеїв у туризмі. Музеї розглядаються не лише як сховище артефактів, а і як заклади, що можуть надавати широкий спектр послуг, організувати цікаве дозвілля та реалізувати культурні й соціальні програми для школярів і дорослих. У вересні відкрилася виставкова кімната ковальського ремесла «АРТІНІ». Уній представлено ряд кованих експозицій різної складності, серед яких: ковані картини,

підсвічники, ліхтарі, елементи декору, зброя та ін. В умовах карантину заклад відвідало 165 екскурсантів. З одним з промислових підприємств міста опрацьовується питання створення скансену (музею під відкритим небом) у Саксаганському районі.

8) Збереження історичної та культурної спадщини. Актуалізація історико-культурної спадщини є важливим чинником не тільки для розвитку туризму, а й для історичного пізнання, формування національної свідомості та історичної пам'яті українців. Управлінням культури виконкому Криворізької міської ради продовжено роботу з інвентаризації пам'яток, на 15 пам'яток історії та монументального мистецтва місцевого значення виготовлено облікову документацію, обстежено 18 пам'яток архітектури та підготовлено анкети стану їх збереження. За звітний період було встановлено 49 вказівних дощок на будівлях історичної спадщини цього району. У серпні були підготовлені тексти за матеріалами Комунального закладу культури «Міський історико-краєзнавчий музей» Криворізької міської ради до видання про пам'ятники та пам'ятні знаки Кривого Рогу, що встановлені за останнє десятиліття. Реалізовано проект «Мобільний додаток – «Кривий Ріг-туристичний». Метою проекту було створення мобільного додатка для телефонів (смартфон, айфон) і спеціалізованого туристичного сайту, що створить реальну і вкрай необхідну практичну платформу для поширення інформації про туристичні об'єкти й маршрути Кривим Рогом, зробіть місто більш доступним для туристів.

Висновки. Нестабільність економічної та політичної ситуації в Україні, військова агресія ворога негативно позначаються на дина-

міці розвитку туристичної індустрії. Економіка країни, майже всі галузі промисловості паралізовано. Нині стає зрозуміло, що туризм буде однією з останніх галузей, що оговтаються від війни. Потрібно буде відбудувати інфраструктуру, а туристам гарантувати безпеку під час перебування. Проте туризм – це один із найпростіших і найшвидших способів залучити іноземні кошти в економіку України. Нині увесь світ захоплюється українським народом і, говорячи про сміливість і героїзм українців, важливо вибудувати залученість іноземців до процесу відбудови і відновлення. Гасло «Stand with Ukraine», яке сьогодні для більшості іноземців звучить як заклик про допомогу важливо надалі трансформувати у «відвідати та допомогти» для того, щоб Україна відновлювалася. Нині регіони України знаходяться зараз у важкому стані переходу від індустриальної до постіндустріальної економіки. Проте через імперські амбіції північного сусіда в реальності це означає, що найважче буде на сході України, де нині простягається межа між Азією (з прадавніми звичаями диктатури і пригноблення свого народу) та Атлантичними країнами (носіями демократичних звичаїв та науково-технічного прогресу). Таким чином, розвиток техногенного туризму в такому великому індустриальному регіоні як Кривий Ріг дасть змогу покращити рівень ринку туристичних послуг і покращити його імідж, як осередку найбільш привабливого техногенного туристичного регіону. Тож, для досягнення цієї мети повинні постійно впроваджуватись і виконуватись програми техногенного туризму в місті, а також залучатись додаткові кошти для покращення інфраструктури для прийому іноземних туристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Манюк В. В. Проблема збереження геологічних пам'яток природи Дніпропетровщини та їх використання для краєзнавства та потреб туризму. Туристично-краєзнавчі дослідження. Вип. 2. Київ : Кармаліта, 1999. 656 с.
2. Афанасьєв О. Є. Промисловий туризм на Дніпропетровщині: напрями, перспективи та досвід використання. Минуле, сучасне та майбутнє туризму Дніпропетровщини : матеріали обласної відкритої туристсько-краєзнавчої конференції. Дніпро : ДДЮЦМС, 2006. С. 88–90.
3. Чередниченко О. Ю. Можливості та перспективи розвитку індустриального (промислового) туризму у східному регіоні України. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/cherednychenko.htm
4. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця : Арбат, 1998. 292 с.
5. Казаков В. Л., Калініченко О. О., Ярков С. В. Історико-ландшафтознавчий аналіз індустриальних пам'яток залізородних рудників Кандибінського пласта міста Кривого Рогу. *Наукові записки державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія*. Вінниця, 2007. Вип. 14. С. 41–48.
6. Казаков В. Л., Мещанін І. І., Казакова Т. А., Завальнюк О. Й. Техногенний туризм в системі природокористування. *Екологія та раціональне природокористування*. Зб. наук. праць. Суми : СумДПУ, 2006. С. 221–229.
7. Пацюк В.С. Індустриальний туризм і перспективи його розвитку в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Географія*. 2008. № 15. С. 21–24.

8. Казакова Т. А. Зміст техногенного туризму. "Шевченківська весна" : Матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КНЕУ, 2007. С. 177–180.
9. Качала Т. М. Сучасні проблеми інституційного розвитку України. *Вісник економічної науки України*. 2009. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/45303>
10. Програми розвитку промислового туризму в місті Кривому Розі на 2016–2021 роки. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/authors>

REFERENCES:

1. Manyuk V. V. (1999) Problema zberezheniya heolohichnykh pam'yatok pryrody Dnipropetrovshchyny ta yikh vykorystannya dlya kraysnavstva ta potreb turyzmu [The problem of preservation of geological natural monuments of Dnepropetrovsk region and their use for local lore and tourism]. *Tourist and local lore research*, 2, 656. (in Ukrainian)
2. Afanasyev O. E. (2006) Promyslovyy turyzm na Dnipropetrovshchyni: napryamy, perspektyvy ta dosvid vykorystannya [Industrial tourism in Dnipropetrovsk region: directions, prospects and experience]. *Past, present and future of tourism of Dnipropetrovsk region: materials of the regional open tourist and local lore conference*, 88–90. (in Ukrainian)
3. Cherednichenko O. Y. (2018) Mozhyvosti ta perspektyvy rozvytku industrial'noho (promyslovoho) turyzmu u skhidnomu rehioni Ukrayiny [Opportunities and prospects for the development of industrial tourism in the eastern region of Ukraine]. Available at: http://tourlib.net/statti_ukr/cherednychenko.htm (in Ukrainian)
4. Denisyk G. I. (1998) Antropohenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrayiny [Anthropogenic landscapes of the Right Bank of Ukraine]. Vinnytsia: Arbat, 292. (in Ukrainian)
5. Kazakov V. L., Kalinichenko O. O., Yarkov S. V. (2007) Istoryko-landshaftoznavchyy analiz industriynykh pamyatnykh zalizorudnykh rudnykh Kandybins'koho plasta mista Kryvoho Rohu [Historical and landscape analysis of industrial monuments of iron ore mines of the Kandybin layer of the city of Kryvyi Rih]. *Scientific notes of the State Pedagogical University M. Kotsyubynsky. Series: Geography*, 14, 41–48. (in Ukrainian)
6. Kazakov V. L., Meshchanin I. I., Kazakova T. A., Zavalnyuk O. Y. (2006) Tekhnohennyy turyzm v systemi pryrodokorystuvannya [Technogenic tourism in the system of nature management]. *Ecology and rational use of nature. Coll. Science. work.* Sumy: Sumy State Pedagogical University, 221–229. (in Ukrainian)
7. Patsyuk V. S. (2008) Industrial'nyy turyzm i perspektyvy yoho rozvytku v Ukrayini [Industrial tourism and prospects for its development in Ukraine]. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynsky. Series: Geography*, 15, 21–24. (in Ukrainian)
8. Kazakova T. A. (2007) Zmist tekhnohennoho turyzmu [The content of man-made tourism]. "Shevchenko Spring" Mater. V *International scientific-practical conf.*, 177–180 (in Ukrainian)
9. Kachala T. M. (2009) Suchasni problemy instytutsiynoho rozvytku Ukrayiny [Modern problems of institutional development of Ukraine]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 2. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/45303> (in Ukrainian)
10. Programs for the development of industrial tourism in the city of Kryvyi Rih for 2016–2021. Available at: <https://www.economyandsociety.in.ua>